

Henryk Sienkiewicz – Tatar z pochodzenia?

Henryk Sienkiewicz – descendant of Tatars?

Edyta S. Dzwonkowska

luxaeterna@wp.pl

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Doktorantka Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (kierunek: teologia religii); ukończyła studia politologiczne na Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie (Sekcja św. Andrzeja Boboli); certyfikowany trener (poziom 4. według Europejskich Ram Kwalifikacyjnych); autorka książki *Oskarżony o korupcję* (2012); zainteresowania: sekty, ruchy alienologiczne, tzw. teorie spiskowe, problematyka prawa do wolności myśli.

Życie i twórczość Henryka Sienkiewicza fascynuje pokolenia Polaków. Pisarz uznawany jest za wizjonera, mistrza słowa, człowieka, który umiłował narodową przeszłość oraz obrazowo przedstawił ją w swych dziełach. Życie polskiego noblisty stanowi przedmiot nieustannych badań biografów i pasjonatów jego twórczości. W Lublinie ma swoją siedzibę Towarzystwo Imienia Henryka Sienkiewicza, którego celem jest nie tylko rozpowszechnianie wiedzy o twórczości pisarza i rozbudzanie umiłowania do jego dzieł, ale także prowadzenie badań nad jego życiem. Prócz organizacji konferencji, imprez artystycznych i popularnonaukowych, towarzystwo zajmuje się wydawaniem książek dotyczących sienkiewiczologii¹.

Pomimo wielu publikacji nadal pewne wątki z życia pisarza intrygują, a nawet są zagadkowe. Do tej pory dyskusje wywołuje

¹ Zob. Z. Miszczak, *W familiarnym kręgu Henryka Sienkiewicza: nowe dokumenty, ustalenia, hipotezy*, Studia Sienkiewiczowskie, t. 10, Lublin 2010, s. 11-12; zob. również: *Towarzystwo Imienia Henryka Sienkiewicza*, <http://bazy.ngo.pl/profil/6546/Towarzystwo-Imienia-Henryka-Sienkiewicza> [dostęp: 20.03.2017].

pochodzenie Henryka Sienkiewicza. Większość biografów (np. Alina Nofer-Ładyka, Stanisław Dziadulewicz) utrzymuje, że płynęła w nim krew nie tylko polska, ale i tatarska. Są też badacze (np. Włodzimierz Dworzaczek), którzy wskazują, że za mało jest dowodów na to, aby móc stwierdzić, że Henryk Sienkiewicz miał tatarskie korzenie. W artykule przedstawi się informacje dotyczące życia słynnego pisarza, problematykę jego pochodzenia oraz zaprezentuje się wybrane wątki tatarskie obecne w jego twórczości.

Wybrane wątki z życiorysu Henryka Sienkiewicza

Henryk Sienkiewicz urodził się dnia 5 maja 1846 roku na Podlasiu we wsi Wola Okrzejska². Został ochrzczony dwa dni później w kościele parafialnym w Okrzei przez ks. Antoniego Gutmana. Nadano mu imiona: Henryk Adam Aleksander Pius. Rodzicami chrzestnymi zostali Adam Cieciszowski i Józefa Cieciszowska³. Jego matka Stefania (1820-1873) pochodziła z rodu Cieciszowskich (do tegoż rodu należały tzw. dobra okrzejskie w powiecie łukowskim oraz dobra Ułęż Górny w powiecie garwolińskim). Bliskimi ich krewnymi były m.in. rodziny Łuszczewskich i Lelewelów. Rodzina ojca pisarza, Józefa Sienkiewicza (1813-1896), wskazywała na swych szlacheckich, litewsko-żmudzkich przodków z XVI wieku, lecz jak zaznacza Alina Nofer-Ładyka, autorka jednej z biografii pisarza, Sienkiewiczowie „w istocie pochodzili z Tatarów litewskich, którzy dopiero w końcu XVIII wieku zostali nobilitowani”⁴. Inny biograf H. Sienkiewicza, Tadeusz Żabski, wskazał, że:

„[...] rodowód autora Trylogii sięga być może XVI stulecia, ale mnogość rodzin o tym nazwisku, rozsianych po Litwie, wywodzących się częściowo z Tatarów, uniemożliwia ustalenie dokładnych linii genealogicznych”⁵.

Według T. Żabskiego na podstawie dostępnych dokumentów można ustalić, iż przodek pisarza, Michał Sienkiewicz (1725-1795), konfederat barski, ożenił się z Marianną Ługowską, która była chorążanką brzeską. Po ożenku przeniósł się do Korony, uzyskał potwierdzenie stanu rycerskiego, dyplom szlachecki oraz herb Oszyk (elementami

² W Dworku w Woli Okrzejskiej znajduje się obecnie Muzeum Henryka Sienkiewicza, które zostało założone w 1966 roku.

³ Zob. K. Grabiński, *Genealogia* [on-line], http://www.henryk-sienkiewicz.eu/index.php?id=genealogia&m=menu_biografia [dostęp: 20.03.2017].

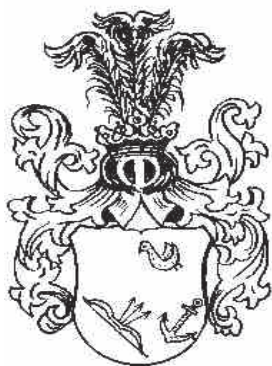
⁴ A. Nofer-Ładyka, *Henryk Sienkiewicz*, Warszawa 1988, s. 36.

⁵ T. Żabski, *Sienkiewicz*, Wrocław 1998, s. 6.

herbu są: łabędź, kotwica, złoty łuk, trzy grotty, hełm, trzy pióra strusie)⁶. Mikołaj Gliński wskazuje, że pradziadek Henryka Sienkiewicza z islamu na chrześcijaństwo miał przejść w 1755 roku⁷, natomiast w artykule Jolanty Sztachelskiej znajduje się informacja, że chrzest miał on przyjąć w 1740 roku, zaś w 1755 roku otrzymać nobilitację⁸.

Krzysztof Grabiński zainteresował się tematyką herbu przyznanego Michałowi Sienkiewiczowi. Herb nosił nazwę „Oszyk” lub „Oszyki”. Nazwa ta miała być związana z przydomkiem rodziny, imieniem przodka lub mogła pochodzić od miejscowości zamieszkiwanej kiedyś przez daną rodzinę. Grabiński wskazuje, iż w XVI wieku na Żmudzi istniała miejscowość o nazwie Oszykowe Pole. Jednak słowo „oszyk” może być także zdrobnieniem imienia Piotr, które miał nosić najstarszy znany przodek rodu – Piotr Sienkiewicz⁹.

Wygląd herbu Oszyk/Oszyki został przedstawiony m.in. w *Księdze herbowej* Juliusza hr. Ostrowskiego i *Tablicach odmian herbowych*

Teodora Chrząńskiego. Władysław Chrzanowski tak oto opisał herb: „[...] w polu srebrnym pod łabędziem z prawej złoty łuk prawoukośnie cięciwą na dół z trzema grotami lewoukośnie nad nim, z lewej zaś kotwicę uchem do góry lewoukośnie. Nad hełmem w koronie trzy pióra strusie”¹⁰. Poniżej jako pierwszy zamieszczono rysunek herbu ukazany przez W. Chrzanowskiego. Jako drugi widnieje herb, który został wryty na pieczęci, jaką posługiwał się Henryk Sienkiewicz w swojej korespondencji.

Herb Oszyk przedstawiony przez Władysława Chrzanowskiego¹¹.

⁶ Zob. tamże.

⁷ Zob. M. Gliński, *Za co Polacy kochają Sienkiewicza?*, <http://culture.pl/pl/artykul/za-co-polacy-kochaja-sienkiewicza> [dostęp: 19.02.2017].

⁸ Zob. Sztachelska, *Tatarzy Henryka Sienkiewicza*, [w:] G. Czerwiński (red.), *Estetyczne aspekty literatury polskich, białoruskich i litewskich Tatarów (od XVI do XXI w.)*, Colloquia Orientalia Bialostocensia, t. 14, Białystok 2015, s. 243.

⁹ Zob. K. Grabiński, *Genealogia...*, dz. cyt.

¹⁰ W. Chrzanowski, *Oszyk – herb Henryka Sienkiewicza*, <http://www.szlachta.org.pl/verbum-nobile/oszyk-herb-henryka-sienkiewicza.html>, „Verbum Nobile”, nr 5-6, 1993 [dostęp: 20.03.2017].

¹¹ Tamże.

Herb Oszyk na pieczęci używanej przez Henryka Sienkiewicza¹².

Dziadek pisarza, Józef Sienkiewicz senior, żył w latach 1773-1852. Miał uczestniczyć w kampanii kościuszkowskiej. Był porucznikiem w legionach Dąbrowskiego. Jego pierwszą żoną została Anna Oborska, drugą była Tekla Niewodowska. Z tego związku narodził się syn – Józef Sienkiewicz junior. Ojciec pisarza uczestniczył w powstaniu listopadowym. Henryk Sienkiewicz, wspominając lata swojej młodości, wskazywał, że dorastał w tradycjach wojskowych. Jego rodzina była katolicka. Józef Sienkiewicz (ojciec Henryka) nie posiadał majątku, a dzięki małżeństwu ze Stefanią Cieciszowską w 1843 roku stał się właścicielem Grabowiec, które później musiał zamienić na znajdujący się w powiecie mińsko-mazowieckim Wężyczyn. Po jakimś czasie także Wężyczyn został sprzedany, a rodzina Henryka Sienkiewicza przeniosła się do Warszawy. Sienkiewiczowie zamieszkali w jednopiętrowej kamienicy położonej przy ulicy Olszowej 6 na Pradze. Niestety, stale mieli problemy finansowe, ich dług nieustannie się powiększał¹³.

¹² T. Żabski, *Sienkiewicz...*, dz. cyt., s. 6. Zob. również: *Herb Oszyk*, <http://genealogia.grocholski.pl/gd/herb.php?id=3335> [dostęp: 20.03.2017].

¹³ Maria Kornilowicz stwierdza, że powodem częstych przeprowadzek rodziny Sienkiewiczów była bieda. Rodziców pisarza określa jako „życiowo nieporadnych”, stopniowo bowiem stracili cały swój majątek, zadłużyli się. Zob. A. Nofe-Ladyka, *Henryk Sienkiewicz...*, dz. cyt., s. 35-37; L. Ludorowski (red.), *Henryk Sienkiewicz: tradycje rodowe, epizody biografii, twórczość*, Studia Sienkiewiczowskie, t. 8, Lublin 2008, s. 14.

Henryk Sienkiewicz miał starszego brata Kazimierza (1844-1871) i cztery młodsze siostry: Anielę (1850-1883), Helenę (1852-1919), Zofię (1853-1903), Marię (1855 – dokładny rok śmierci nieznany, umarła w młodości). Pisarz i jego brat wprawdzie uczyli się w domu, a następnie w szkołach w Warszawie. Henryk Sienkiewicz w trakcie nauki mieszkał na stacji, później wraz z rodzicami zamieszkał przy Alejach Jerozolimskich 74.

Pobyty rodziny Sienkiewiczów w Warszawie nie przyniósł im poprawy sytuacji finansowej, lecz doprowadził do ruiny. Sienkiewiczowie musieli wyprowadzić się ze stolicy do Łazów koło Łukowa, a następnie do ostatniego domu w Woli Gułowskiej, w którym Józef i Stefania Sienkiewiczowie razem zamieszkiwali. Główną przyczyną powrotu na wieś były źle ulokowane pieniądze. Rodzice Henryka Sienkiewicza kupili kamienicę przy ulicy Olszowej na Pradze mając nadzieję, że przyniesie im korzyści finansowe. Jednak gdy wybudowano most Kierbedzia, położenie kamienicy przestało być atrakcyjne dla najemców i zaczęła przynosić straty, które zaczęły zamieniać się w długi¹⁴.

Los rodzeństwa Henryka Sienkiewicza był różny. Aniela poślubiła Jana Komierowskiego, urodziła trzech synów, zmarła młodo. Zofia została żoną swego kuzyna Lucjana Sienkiewicza, urodziła sześcioro dzieci. Niestety, mąż Zofii okazał się człowiekiem nieuczciwym i nie interesował się rodziną. Zofia często była zmuszona prosić brata o pożyczki, w ich domu panowała bieda. Helena została kanoniczką w Warszawie. Lech Ludorowski wskazuje, że o życiu Kazimierza i Marii Felicjanny do dzisiaj biografom Sienkiewicza niewiele udało się dowiedzieć. Prócz dat urodzenia i nazwisk rodziców chrzestnych wszystkie inne informacje, jakie pojawiają się czasem w artykułach, są domysłami¹⁵.

Polski noblista w niektórych wywiadach wspominał o swoim dzieciństwie. Twierdził, iż gdy był dzieckiem, nie marzył, aby zostać pisarzem. Podkreślał jednak, że to za sprawą literatury poznanej właśnie w czasach dziecięcych zainteresował się powieściami wojennymi, opisami pól bitewnych. Rozbudziło to w nim zamiłowanie do podróży (wśród literatury z czasów dzieciństwa, która miała wpłynąć na jego dziecięce marzenia i zainteresowania, pisarz wymieniał: *Śpiewy historyczne* Juliana Ursyna Niemcewicza, *Robinsona Cruzoe* Daniela Defoe oraz książkę przedstawiającą ilustrowane życie Napoleona)¹⁶.

¹⁴ Zob. L. Ludorowski, *Wstęp. W kręgu sienkiewiczowskiej biografistyki*, [w:] L. Ludorowski (red.), *Henryk Sienkiewicz...*, dz. cyt., s. 13-17.

¹⁵ Zob. tamże.

¹⁶ Zob. A. Nofer-Ładyka, *Henryk Sienkiewicz...*, dz. cyt., s. 38.

W czasach gimnazjalnych pasjonował się natomiast powieściami Waltera Scotta i Aleksandra Dumasa, a także dziełami Szekspira i Homera¹⁷. Nauczyciele języka polskiego wspominają pisarza jako ucznia niezwykle zdolnego, przy czym jeden z nich, Wojciech Grochowski, zapamiętał nawet jego wypracowanie zatytułowane *Mowa Żółkiewskiego do rycerstwa polskiego pod Cecora*¹⁸.

Matka pisarza miała nadzieję, że syn ukończy rozpoczęte studia medyczne (a wcześniej jeszcze prawnicze), jednak w lutym 1867 roku H. Sienkiewicz po raz kolejny zmienił kierunek i wybrał studia filologiczno-historyczne w Szkole Głównej. Egzaminów końcowych na owej uczelni nie złożył. Biografowie wskazują, że Szkoła Główna (założona w 1862 roku) wpłynęła znacząco na życie umysłowe kraju. Do jej absolwentów należeli m.in.: Aleksander Świętochowski, Piotr Chmielowski, Bolesław Prus, Adolf Dygasiński. Osoby, które spotykały H. Sienkiewicza na uczelni, wspominały, że był zwykłym studentem, który niczym się nie wyróżniał, nie uczestniczył w życiu studenckim, był osobą chorowitą. Gdy kilku jego znajomych zostało poinformowanych, że napisał interesującą powieść *Na marne*, nie chcieli w to uwierzyć, a wręcz zareagowali śmiechem, uważając tę informację za nieprawdziwą¹⁹.

W rzeczywistości pierwszą powieścią, którą napisał polski noblista, była *Ofiara*. Powstała ona w 1865 roku, lecz znana jest tylko z tytułu. Powieść *Na marne* jest więc debiutem literackim Henryka Sienkiewicza. Należy podkreślić, że był to debiut udany, który recenzent – Józef Ignacy Kraszewski – ocenił pozytywnie. Powieść ukazuje życie codzienne kijowskich studentów, ich problemy dotyczące wyboru zawodu, ograniczonych możliwości i biedy. Najważniejsze jednak wątki dotyczyły sfery uczuciowej²⁰.

Sienkiewicz pisał także dla gazet. W 1873 roku na zmianę z Władysławem Bogusławskim i Edwardem Leo pisał felieton *Bez tytułu*, który publikowany był w *Gazecie Polskiej*. Ponadto prowadził dział literacki i przygotowywał felietony dla *Niwy*, której był jednocześnie współwłaścicielem²¹. Gdy natomiast pisarz tworzył swe wielkie powieści, nie zajmował się inną pracą literacką. W pierwszej dekadzie XX wieku napisał wiele nowel parabolicznych. Ich tematyka związana była ze światem antycznym, np. *Wyrok Zeusa*, *Na Olimpie*.

¹⁷ Zob. tamże, s. 44.

¹⁸ Zob. tamże.

¹⁹ Zob. tamże, s. 53-55.

²⁰ Zob. tamże, s. 55-58.

²¹ Zob. tamże, s. 65.

W 1899 roku specjalny komitet zajmujący się organizacją obchodów jubileuszowych 25-lecia pracy pisarskiej Sienkiewicza (1900 rok) przeprowadził zbiórkę pieniędzy na zakup dworu dla pisarza. Polski noblista został właścicielem Oblęgorka²². Powieści pisarza cieszyły się wielką popularnością na całym świecie (np. we Francji na przełomie 1900 i 1901 roku sprzedanych zostało 170 000 egzemplarzy *Quo vadis*)²³. Dnia 10 grudnia 1905 roku miało miejsce uroczyste wręczenie Nagród Nobla. H. Sienkiewiczowi przyznano nagrodę „z uwagi na jego wysooko artystyczne zasługi jako pisarzowi epickiemu”²⁴.

Wątpliwości w kwestii pochodzenia pisarza

Jolanta Sztachelska zaznacza, że tatarskie pochodzenie Henryka Sienkiewicza bywa przez badaczy podawane w wątpliwość. Stanisław Dziadulewicz, autor publikacji *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce*, uważa, że Sienkiewiczowie byli Tatarami litewskimi herbu Oszyk-Łabędź. Jednak Włodzimierz Dworzaczek stwierdza, iż pradziadek pisarza mógł nie być Tatarem. Herb Oszyk-Łabędź miał być bowiem herbem bardzo popularnym w powiecie trockim. Na wielu stronach internetowych, w tym na portalach w całości poświęconych postaci pisarza, często nie ma żadnej informacji o możliwym tatarskim pochodzeniu H. Sienkiewicza²⁵.

Są jednak portale, na których opublikowano informacje o tatarskich korzeniach pisarza, np. „na portalu Dziennika Kijowskiego” zamieszczony został artykuł *Tatarskie korzenie Henryka Sienkiewicza* autorstwa Wadyma Peregudy. Autor tekstu stwierdza, iż rodzina Sienkiewicza należała do tzw. białoruskich Tatarów. Ponadto w artykule mowa jest o legendzie, wedle której jeden z przodków pisarza miał być murzą w tatarskim czambule Tochtamysza. Przeszedł on do służby Wielkiego Księcia Litewskiego Witolda. Autor artykułu jest pewien tatarskiego pochodzenia Sienkiewicza:

„W części dokumentów Wileńskiej Komisji Archeograficznej dotyczącej litewskich tatarów [t. XXXI https://vk.com/topic-1514459_1907866] figuruje imię księżnej Ajszy Azylewiczówny

²² W Oblęgorku powstało w 1958 roku Muzeum Henryka Sienkiewicza. Zob. T. Żabski, *Sienkiewicz...*, dz. cyt., s. 266, 267.

²³ Zob. tamże, s. 266.

²⁴ Tamże, s. 265.

²⁵ Zob. J. Sztachelska, *Tatarzy Henryka Sienkiewicza...*, art. cyt., s. 243; W. Dworzaczek, *Przodkowie Henryka Sienkiewicza*, „Wiadomości Literackie”, nr 22, 1939, s. 5.

Sienkiewicz, jak również księcia Hodca Sienkiewicza (dokument nr 242, z dnia 18.06.1667), księcia Romana Sienkiewicza, rotmistrza Jego Królewskiej Mości, Księcia Józefa Sienkiewicza i jego żony, Martyna Sienkiewicza, etc. To, że te osoby, wyznające islam, są bezpośrednio związane z odległymi przodkami pisarza nie budzi wątpliwości – ich potomkowie żyli i nadal żyją na terenach wzdłuż linii Troki – Wilno – Oszmiana – Ostrowiec – Grodno. Te historyczne miasta wchodziły w granice dwóch województw – wileńskiego i trockiego, które powstały w czasach Unii Horodelskiej w 1413 r.²⁶

Na portalu „Biblioteki Tatarskiej”, utrzymywanej przez Muzułmański Związek Religijny w RP, dostępna jest on-line publikacja *Tatarskie biografie. Tatarzy polsko-litewscy w historii i kulturze* autorstwa Stanisława Dumina, Adasa Jakubauskasa i Galima Sitdykowa. Książka stanowi rodzaj kompendium, w którym znajdują się biografie przedstawicieli społeczności tatarskiej, uznanych za zasłużonych. Wśród różnych znanych Tatarów pojawia się także postać Henryka Sienkiewicza. Prócz krótkiej noty biograficznej nie zamieszczono dokładniejszych informacji dotyczących jego tatarskich korzeni²⁷.

Sam Henryk Sienkiewicz interesował się swoim pochodzeniem. W badaniach nad historią rodu pomagali mu językoznawca Jan Karłowicz i heraldyk Adam Boniecki. Efektem badań miało być ustalenie, iż protoplastą rodu był Piotr Oszyk Siekiewicz/Sienkiewicz, którego herbem był Łabędź. Przodkowie Sienkiewicza mieli służyć Rzeczypospolitej w chorągwi juszyńskiej. Byli Tatarami litewskimi²⁸.

Trzy perspektywy problematyki tatarskiej w życiu i twórczości pisarza

Jolanta Sztachelska określa obecność Tatarów w biografii i twórczości Sienkiewicza jako obsesyjną. Ponadto zaznacza, iż w mediach oraz kulturze powszechnej przedstawiany jest wykreowany wizerunek Sienkiewicza, pełen stereotypów oraz odbiegający od prawdy. Sztachelska podkreśla również, iż problematyka tatarska jest istotna

²⁶ W. Pereguda, *Tatarskie korzenie Henryka Sienkiewicza* [on-line], <http://www.dk.com.ua/post.php?id=4068> [dostęp: 19.02.2017].

²⁷ Zob. S. Dumin i in., *Tatarskie biografie. Tatarzy polsko-litewscy w historii i kulturze*, Białystok 2012, s. 144-147.

²⁸ Zob. K. Kartasiński, *O tatarskich (i nie tylko) korzeniach Henryka Sienkiewicza* [on-line], <https://histmag.org/o-tatarskich-i-nie-tylko-korzeniach-henryka-sienkiewicza-12416> [dostęp: 20.02.2017].

dla badaczy życia pisarza i jego twórczości oraz powinna być rozpatrywana z trzech perspektyw:

- obrazu Tatarów, który Sienkiewicz przekazał w swych nowelach i powieściach,
- obecności Tatarów w życiu pisarza,
- genealogii rodziny pisarza.

Kwestie genealogiczne rodziny polskiego noblisty zostały już zaprezentowane. Należy jeszcze ukazać dwie pierwsze perspektywy, które wymieniła J. Sztachelska, czyli obraz Tatarów, jaki wyłania się z treści nowel: *Stary sługa*, *Hania*, *Selim Mirza*, *Niewola tatarska* oraz w *Trylogii*, a także obecność Tatarów w życiu pisarza.

Tatarzy w „małej trylogii” i *Niewoli tatarskiej*

J. Sztachelska wskazuje, że H. Sienkiewicz umieścił Tatarów w swych powieściach już w 70. latach XIX wieku. Tatarzy pojawili się w trzech dziełach zwanych „małą trylogią”: *Starym słudze*, *Hani* i *Selimie Mirze*. Są oni ukazani jako członkowie wspólnoty lokalnej. Choć wyznają odmienną religię, są związani ze społecznością, cieszą się szacunkiem²⁹. Głównymi bohaterami tych trzech dzieł są: Henryk – polski katolicki szlachcic, a także jego przyjaciel – Tatar Selim Mirza. Jednak ich przyjaźń nie przetrwa. Między przyjaciółmi stanie kobieta. Warto zaznaczyć, że bohater powieści, Henryk, był zafascynowany innością Selima, jego pochodzeniem, sprawnością fizyczną, wyglądem, inteligencją³⁰. Jednak w ostatniej noweli, *Selimie Mirzy*, pisarz – ze względów cenzuralnych – przeniósł scenerię dzieła:

„W tej sztucznej scenerii cała „tatarskość” postaci Selima przestaje mieć jakiegokolwiek znaczenie – *ethnos* znika pod warstwą skomplikowanej intrygi miłosnej i pseudopolitycznej. Bohater natomiast coraz bardziej przypomina późniejsze postacie sienkiewiczowskie – zagończyków i zabijaków kresowych”³¹.

Według Anny Korzińskiej świat religii muzułmańskiej został przez pisarza podzielony na islam zasymilowany i islam wrogi.

²⁹ O przedstawianiu Tatarów w literaturze polskiej interesujący artykuł napisał Selim Chazbijewicz: *Islam i Tatarzy w literaturze polskiej* [on-line], biblioteka-tatarska.pl/wp-content/uploads/2015/07/pt05_srodek.pdf, „Przegląd Tatarski”, nr 1, 2010, [dostęp: 19.02.2017].

³⁰ Zob. J. Sztachelska, *Tatarzy Henryka Sienkiewicza...*, art. cyt., s. 230, 231.

³¹ Tamże, s. 232.

Przedstawiciele islamu oswojonego można doszukać się w postaci rodziny Mirzów, a przede wszystkim w jednym z jej członków, Selimie Mirzy.

Selim pochodził z rodu tatarskiego, który osiadł w Polsce wiele lat temu. W części trylogii został on ukazany jako postać pozytywna – jest inteligentnym, radosnym, serdecznym chłopakiem:

„Piękny był ten chłopak jak pomysł artystyczny, z tyma swoimi anielskimi oczyma, biorącymi wprost za serce, z głową o liniach godnych dłuta rzeźbiarza [...]”³².

„Dla Paryża ten młody Tatar o rysach anioła, sile atlety, odwadze lwa i herbowej tarczy rycerza był to kwiat o nieznannej barwie i woni”³³.

H. Sienkiewicz podkreśla jednak, że Selim nie jest przywiązany do swojej tradycji religijnej³⁴. To odróżnia go od własnego ojca, dla którego islam jest niezwykle ważny. Ojca i syna różni także wygląd. Według A. Korzińskiej był to zabieg celowy. Pisarz chciał podkreślić, że Selim odróżniał się od swoich krewnych. W ten sposób zamierzał wzbudzić sympatię czytelników dla tej postaci, chciał ją „oswoić”. Sprawił, że Selim zdawał się nie być całkowicie ani Tatem, ani muzułmaninem. Mimo to chłopak ma w swym wnętrzu swoistą dzikość, która uaktywnia się na skutek pewnych sytuacji i wpływa nawet na zmianę jego wyglądu: „[...] Chłopak z sympatycznego, wesołego młodzieńca staje się dzikim Tatem. Islam oswojony zmienia się w islam wrogi”³⁵. Można to dostrzec m.in. we fragmencie, w którym Selim opisuje siebie i swoje postępowanie: „Ja go muszę wprzód strasznie upokorzyć. Mniejsza o to, czy to pięknie, czy nie. Ja jestem Tatar. Ja chcę zemsty”³⁶.

Selim Mirza swe oderwanie od tradycji przodków ukazuje także poprzez krytyczne bądź ośmieszające wypowiedzi o islamie,

³² H. Sienkiewicz, *Selim Mirza*, Gdańsk 2002, s. 5.

³³ Tamże.

³⁴ H. Sienkiewicz określa islam mianem mahometanizmu, zaś wyznawców islamu nazywa mahometanami. Na stronie internetowej Centrum Kultury Islamu w Katowicach muzułmanie mieszkający w Polsce wyjaśniają, dlaczego używanie terminu „mahometanizm” jest niewłaściwe. Zob. *Co to jest islam?* [on-line], <http://islam-katowice.pl/artykuly-o-islamie/co-to-jest-islam> [dostęp: 27.02.2017].

³⁵ A. Korzińska, *Obraz islamu w twórczości Sienkiewicza. Obcy oswojony i Obcy wrogi na przykładzie Hani i Niewoli tatarskiej*, [w:] K. Stępnik, T. Bujnicki (red.), *Henryk Sienkiewicz w kulturze polskiej*, Lublin 2007, s. 132.

³⁶ H. Sienkiewicz, *Selim Mirza*, dz. cyt., s. 31.

a także informacje o tym, iż chciałby zmienić religię. W noweli *Hania* zawarty jest opis:

„Chłopiec żartował sobie czasami z Mahometa i pewno byłby chętnie Koran porzucił, gdyby nie to, że bał się ojca, który ze względu na tradycje rodzinne trzymał się oburącz mahometanizmu”³⁷.

Selim stwierdza też, że dla swojej wybranki Hani (chrześcijanki) zmieni religię³⁸.

W sposób uproszczony, zdaniem J. Sztachelskiej, Tatarzy zostali przedstawieni przez Sienkiewicza w *Niewoli tatarskiej*³⁹. A. Korzińska podkreśla, że w noweli islam jest ukazany jako wrogi (w opozycji do islamu „oswojonego”, przedstawionego w *Selimie Mirzy*). *Niewola tatarska* stanowi utwór mający charakter pamiętnika. Głównym bohaterem jest Aleksey Zdanoborski, ubogi szlachcic, który uczuciem obdarzył Maryję Tworzyjańską. To on opisuje otaczający go świat. Niestety, bohater nie może zrealizować marzeń o ślubie ze swoją wybranką, dopóki się nie wzbogaci. Trafia do niewoli tatarskiej. J. Sztachelska charakteryzuje bohatera jako człowieka niewykształconego, o mentalności zagrodowej, co jej zdaniem uwidacznia się m.in. w jego poglądach na temat pogan, którzy są dla niego nieczyści i zatwardziałe trwają w grzechu. Dla Aleksego Tatarzy jawią się jako dzicy i obcy. Nawet nie próbuje zrozumieć ich kultury⁴⁰. To, jak bardzo dzicy są Tatarzy – według Aleksego – ukazuje m.in. poniższy fragment:

„Tatarzy to większymi oddziałami, to pojedynkiem ciągle się koło onej stannicy kręcą, choć, gdy ich większa liczba przychodzi, łatwo człek doświadczony pozna, albowiem nocami okrutnie wilcy za nimi wyją; gdy zaś kosz większy idzie, to całe stada za nim ciągną, wiedząc, że na szlaku najdą dowolna ludzkiej i końskiej padliny. Inni mniemają wszakże, że bestie te

³⁷ H. Sienkiewicz, *Hania*, Gdańsk 2002, s. 8.

³⁸ Zob. tamże, s. 75.

³⁹ Po ukazaniu się noweli *Niewola tatarska* krytycy zaczęli się zastanawiać, czy H. Sienkiewicz jest w stanie stworzyć większe dzieło. Piotr Chmielowski twierdził, że Sienkiewicz nie będzie potrafił stworzyć większej kompozycji, w tym powieści historycznej. Stanisław Tarnowski także miał wątpliwości, czy pisarz podoła wyzwaniu stworzenia rozbudowanego dzieła. Gdy jednak ukazało się *Ogniem i mieczem*, głosy krytyki umilkły. Podziwiano siłę wyobraźni pisarza, mistrzowską stylizację dzieła na epos. Zob. L. Ludorowski, *Wizjoner przeszłości. Powieści historyczne Henryka Sienkiewicza*, Lublin 1999, s. 357.

⁴⁰ Zob. J. Sztachelska, *Tatarzy Henryka Sienkiewicza...*, art. cyt., s. 233.

tatarskiego mięsa nie jedzą, przyjaciółmi Tatarów będąc, którzy dla swej drapieżności i szpetnego pogaństwa snadnie z dzikimi bestiami mogą być porównani⁴¹.

A. Korzińska podkreśla, że Aleksy Zdanoborski jest negatywnie nastawiony do islamu i jego wyznawców:

„Poganin, wedle języka naszego, jest jak gdyby bydlę albo pies nieczysty, albowiem co jest nieczystego u ludzi, to i Bogu niemiło. A choć się bisurmanie lepszymi od chrześcijan powiadają, przecie w głębi sumienia sami o swej nieczystości wiedzą i gorliwie zmyć onę pragną, siedem razy na dzień wodą swe członki oblewając, czego by przedsię czynić nie potrzebowali, gdyby zatwardziałość ich w grzechu mniejszą była⁴².”

Według Aleksego islam jest religią gorszą od chrześcijaństwa, a chrześcijanie powinni walczyć z wyznawcami islamu. Jednak Aleksy zbudował swój obraz islamu na fałszywych informacjach, np. uważa, że kapłani muzułmańscy to czarownicy, którzy zajmują się rzucaniem zaklęć. Zdanoborski subiektywnie opisuje armię tatarską: Tatarzy wykorzystują niedożywionych jeńców do wszelkich prac, obce jest im miłosierdzie, są okrutni, a ich gospodarka opiera się jedynie na grabieży i pracy jeńców. Samych Tatarów określa jako ludzi dzikich, nieskorych do pracy, próżnujących, a przede wszystkim okrutnych⁴³:

„Żywot Tatarów i obyczaj bydlęcy jest i przy swojej gospodarce, albo raczej przy próżnowaniu, z głodu by im umierać przyszło, gdyby nie rabunek, który im bogactw wielkich dostarcza⁴⁴.”

Tatarzy w *Trylogii*

J. Sztachelska przedstawia również sposób ukazania Tatarów przez H. Sienkiewicza w *Trylogii*. W *Ogniem i mieczem* Tatarzy wspierają Kozaków w walce przeciwko Rzeczypospolitej. W *Potopie* chorąży orszański Andrzej Kmicic stał na czele oddziałów tatarskich. W *Panu Wołodyjowskim* Tatarzy znajdują się w armiach obydwu walczących stron. W tychże powieściach często występują bohaterowie, którzy są Tatarami. Niektóre z kreacji literackich wzorowane były na postaciach historycznych, np. Tuhaj-bej.

⁴¹ H. Sienkiewicz, *Niewola tatarska*, Gdańsk 2000, s. 8.

⁴² Tamże, s. 13.

⁴³ Zob. A. Korzińska, *Obraz islamu w twórczości...*, art. cyt., s.134-137.

⁴⁴ H. Sienkiewicz, *Niewola tatarska*, dz. cyt., s. 14.

Tuhaj-bej jest najważniejszym wodzem tatarskim przedstawionym w *Ogniem i mieczem*. Został ukazany jako człowiek okrutny, dziki, nieprzewidywalny, lubujący się w bogactwie. Wśród Kozaków znana jest nawet pieśń, której tekst nawiązuje do jego okrucieństwa⁴⁵. Tuhaj-bej to postać historyczna, bej perekopski z rodu Argynów. Walczył z Kozakami. Poniósł klęskę pod Ochmatowem w 1644 roku, kiedy to pokonały go wojska Wiśniowieckiego. W 1645 stracił swe stanowisko, by odzyskać je w 1647 roku. Chmielnicki wysłał go przeciwko gospodarowi mołdawskiemu. Istnieją wątpliwości co do czasu i miejsca śmierci Tuhaj-beja, np. według części źródeł zginął on w 1648 roku podczas oblężenia Zamościa, według innych źródeł poniósł śmierć pod Beresteczkiem⁴⁶.

H. Sienkiewicz zaprezentował również postać Islama Gireja III. Był to chan krymski, polityk, dyplomata, wódz. Podczas jednej z wypraw dostał się do niewoli i przez kilka lat przebywał w Polsce (tu nauczył się języka polskiego). Następnie powrócił na Krym. W powieści jest symbolem dowódcy tatarskiego, który dzięki swej mądrości dążył do stworzenia nowoczesnego państwa.

Według J. Sztachelskiej „najpiękniejszą postacią tatarską w *Trylogii* jest jednak bez wątpienia Azja Tuhajbejowicz”⁴⁷. Jako Azja Mellechowicz⁴⁸ dowodził oddziałem Lipków. Był ambitny, a jego marzenie stanowiło zostać hetmanem tatarskim. Azja pozostawał pod komendą Wołodyjowskiego. Później jednak przeszedł na stronę turecką. Porywa Başkę, ta jednak oszpeca go i ucieka. Umiera wbity na pal.

„Jest w Azji zastanawiający rys dzikiego, nieujarzmionego piękna, buta i poczucie przynależności do ludzi wolnych, żyjących za pan brat z naturą i śmiercią. Po Bohunie to z pewnością jedna z najlepszych sienkiewiczowskich kreacji”⁴⁹.

Władysław Zawistowski wskazuje natomiast, że Azja był „najczarniejszym charakterem” w *Trylogii*, stereotypowym symbolem

⁴⁵ Zob. J. Sztachelska, *Tatarzy Henryka Sienkiewicza...*, art. cyt., s. 235.

⁴⁶ Zob. W. Zawistowski, *Kto jest kim w Trylogii Henryka Sienkiewicza?*, Gdańsk 1999, s. 342-344.

⁴⁷ J. Sztachelska, *Tatarzy Henryka Sienkiewicza...*, art. cyt., s. 236.

⁴⁸ Jak zauważa Marceli Kosman, w herbarzach nie występuje nazwisko Mellechowicz: „Między Tatarami litewskimi byli tylko jacyś Mellechowicze herbu Przyjaciół, osiedleni w Wielkim Księstwie Litewskim już od koniec XIV w. – jeden z nich był właścicielem wioski Melechowicze w 1631 r. i pozostawił synów Safara oraz Szabana”. Zob. M. Kosman, *Na tropach bohaterów...*, dz. cyt., s. 333.

⁴⁹ Tamże, s. 237.

„azjatyckości”, która obejmuje takie cechy, jak: okrucieństwo, porywczność, przemoc, prymitywizm myślowy. Zdaniem Zawistowskiego postać ta jest całkowicie fikcyjna⁵⁰. Jednak Roman Sidorski wskazuje, że historycznym pierwowzorem Azji był Aleksander Kryczyński, który „[...] w rzeczywistości stał na czele tatarskich chorągwi, które przeszły na stronę turecką na przełomie 1671 i 1672 roku”⁵¹. W 1673 roku został on bejem twierdzy w Barze. Sidorski twierdzi, iż w tym samym roku został zabity (przebity włócznią) przez Lipków, którzy chcieli ponownie służyć w polskim wojsku⁵². Marceli Kosman podaje jednak inną datę jego śmierci – 13 października 1674 roku⁵³.

Obecność Tatarów w życiu pisarza

Przyjacielem Henryka Sienkiewicza był Bruno Abdank-Abakanowicz. Badacze wskazują, że mógł być pierwowzorem postaci Selima. Bruno urodził się w październiku 1852 roku w Wilkomi-rze. Miał szlacheckie pochodzenie. Ukończył Instytut Politechniczny w Rydze, a lwowski Instytut Politechniczny przyznał mu stopień doktora habilitowanego. Był wynalazcą (skonstruował np. parabolograf, dzwonek elektromagnetyczny, nowy typ lampy żarowej). Bruno Abdank-Abakanowicz publikował rozprawy naukowe, był znawcą sztuki. W jego domu często gościli polscy artyści i naukowcy. Został odznaczony francuskim orderem Legii Honorowej⁵⁴.

Henryk Sienkiewicz poznał B. Abakanowicza w 70. latach XIX wieku podczas Wystawy Paryskiej. W 1879 roku polski pisarz przyjechał do Lwowa. Jego opiekunem podczas pobytu w tym mieście był B. Abakanowicz, który chciał, aby utwory przyjaciela pojawiały się we lwowskiej prasie, a nawet starał się, by jedno z jego dzieł zostało wystawione na deskach lwowskiego teatru. Działania Abakanowicza były na tyle skuteczne, że w 1879 roku wystawiono w teatrze we Lwowie dramat *Na jedną kartę* (w 1902 roku wystawiono tam *Pana Wołodyjowskiego* – dramat muzyczny powstały na podstawie powieści). Po pobycie w Stanach Zjednoczonych H. Sienkiewicz przebywał jakiś czas w Paryżu (do którego B. Abakanowicz przeniósł się ze Lwowa w 1881 roku),

⁵⁰ Zob. W. Zawistowski, *Kto jest kim...*, dz. cyt., s. 344-347.

⁵¹ R. Sidorski, *Azja Tuhajbejowicz istniał naprawdę. Ale wcale nie wbito go na pal...* [on-line], <http://ciekawostkihistoryczne.pl/2015/08/24/azja-tuhajbejowicz-istniał-naprawdę-ale-wcale-nie-wbito-go-na-pal> [dostęp: 22.02.2017].

⁵² Zob. tamże.

⁵³ Zob. M. Kosman, *Na tropach bohaterów...*, dz. cyt., s. 339.

⁵⁴ Zob. S. Dumin i in., *Tatarskie biografie...*, dz. cyt., s. 39, 40.

a w 1900 roku, wraz ze swoją rodziną, na wyspie Ploumanach należącej do B. Abakanowicza. W tym też roku dnia 29 sierpnia w willi St. Maur Bruno Abdank-Abakanowicz zmarł. Mieli być wówczas obecni przy nim m.in. H. Sienkiewicz i ks. Chelmiecki. To właśnie Sienkiewicz po śmierci swego przyjaciela stał się prawnym opiekunem jego córki Zofii⁵⁵.

Najnowsze badania genetyczne

Bartłomiej Sienkiewicz, publicysta, analityk, przewodniczący Rady Fundacji Węzły Pamięci, były minister spraw wewnętrznych, napisał artykuł, który dotyczy pochodzenia jego rodziny, w tym pradziadka, czyli Henryka Sienkiewicza.

B. Sienkiewicz wskazuje, że jego rodzina pielęgnowała tradycję o tatarskim pochodzeniu w linii męskiej. Niektórzy biografowie podzielali to zdanie, aczkolwiek, jak sam B. Sienkiewicz przyznaje, nie ma pewnych dowodów potwierdzających tę hipotezę. U jej podstaw legła bowiem legenda oraz odpis dokumentu, w którym zawarta jest informacja o nadaniu ziemi Sienkiewiczowi, pułkownikowi wojsk tatarskich. Jako trop pośredni prawnuk pisarza przywołuje znaczenie symboliki herbu Oszyk (Oszyk-Łabędź). Otóż łuk i strzały zawsze kojarzone były z Tatarami, jednak w herbie Oszyk pojawia się jeszcze jeden istotny element – kotwica. Symbol ten oznaczał wierność i często nadawano go konwertytom, co miało na celu podkreślać przywiązanie do nowej religii (w tym przypadku przejście z islamu na chrześcijaństwo).

Bartłomiej Sienkiewicz dowiedział się o amerykańskim eksperymencie National Geographic, czyli projekcie Genographic. Autorzy projektu chcieli prześledzić zaludnianie Ziemi, migracje ludzkości oraz pochodzenie ludzi zamieszkujących dziś różne miejsca na świecie. Prawnuk pisarza zdecydował, że dzięki uczestnictwu w tym eksperymencie dowie się, jakie było pochodzenie jego rodu. Przodkowie żyjący setki i tysiące lat temu pozostawili bowiem w każdym człowieku swój ślad, który znajduje się w mitochondrialnym DNA (mężczyźni ten ślad posiadają także w chromosomalnym Y). Opierając się na danych płynących z tychże śladów, ludzkość można podzielić ze względu na genetyczne podobieństwo – jest to podział na haplogrupy. B. Sienkiewicz wyjaśnia:

⁵⁵ Zob. J. Sztachelska, *Tatarzy Henryka Sienkiewicza...*, art. cyt., s. 241, 242; M. Olbromski, *Sienkiewicz, Kresy i Podhorce*, [w:] L. i H. Ludorowscy (red.), *Sienkiewicz w lustrze biografu*, Studia Sienkiewiczowskie, t. 9, Lublin 2009, s. 399-401.

„Zanim opiszę mojego chromosomalnego Y, ważna uwaga: dziedziczę ją po ojcu, a on po swoim, i tamten po swoim, i tak dalej, bo tylko w linii męskiej możemy je przekazywać. Co oznacza, że jeśli mam jakieś cechy pozwalające wyselekcjonować, do jakiej haplogrupy należę, to identyczny zestaw miał i Henryk Sienkiewicz, i Michał Sienkiewicz, jego przodkowie po mieczu, i mają go moi trzej synowie oraz przyszli prawnukowie, o ile się zrodzą”⁵⁶.

Z badań przeprowadzonych w ramach projektu wynika, że B. Sienkiewicz posiada haplogrupę N-M231. Historia tej haplogrupy, jak opisuje autor artykułu, rozpoczyna się w Afryce. Część osób ją zamieszkujących wyruszyła przez Półwysep Arabski do Azji. Część osiedliła się tam, część powędrowała i osiedliła się na Syberii, a inna część dotarła do Europy. Z danych przytoczonych przez B. Sienkiewicza wynika, iż tę haplogrupę posiada m.in. 10 na 11 Mongołów płci męskiej, 20% Buriatów i Ewenków, aż 56% Tofalarów (ludu tureckiego). Ponadto do tej haplogrupy należeć mają także Czuczowie i Eskimosi – w około 55%. W Europie tę linię genetyczną reprezentuje 23% Tatarów, 28% Czuwaszów, 63% Finów, 85% Udmurtów (ludu ugrofińskiego, który został podbity przez Złotą Orde) oraz około 48% Lapończyków. Według powyższych danych Henryk Sienkiewicz to „genetyczny kuzyn” Czuwaszów, Tatarów, Ewenków, Mongołów. Z informacji zaprezentowanych w artykule wynika więc, że w żyłach Henryka Sienkiewicza płynęła także tatarska krew⁵⁷.

Podsumowanie

Życie Henryka Sienkiewicza, wybitnego polskiego pisarza, noblisty, jest tematem wielu publikacji naukowych. Jedną z często podnoszonych kwestii było możliwe tatarskie pochodzenie pisarza. Z przeanalizowanej literatury wynika, iż niektórzy badacze wysuwają wątpliwości co do historycznego materiału dowodowego, na którego podstawie można by uznać, że Henryk Sienkiewicz miał tatarskie korzenie. Jednak prawnuk pisarza, Bartłomiej Sienkiewicz, zaprezentował wyniki badań genetycznych, z których wynika, iż zarówno on, jak i jego pradziadek pochodzą (także) od Tatarów. B. Sienkiewicz zawarł w swym artykule istotne przesłanie:

⁵⁶ B. Sienkiewicz, *Wędziona Septentrion*, „Newsweek. Genealogia”, nr 6, 2016, s. 40.

⁵⁷ Zob. tamże.

„Polskość to nie pochodzenie ani zapis genetyczny. Albo wyznawana religia. A także nie odcień skóry lub kształt nosa. To stan umysłu i ducha. Poczucie, że przynależę do tej wspólnoty kultury, historii i języka niezależnie od tego, czy komuś się to podoba, czy nie”⁵⁸.

~•~

EDYTA S. DZWONKOWSKA

Henryk Sienkiewicz – Tatar z pochodzenia?

Streszczenie

Henryk Sienkiewicz, polski noblista, jest uznawany za mistrza słowa i wizjonera. Jego dzieła obrazowo przedstawiają przeszłość Polski. Krytycy literaccy i biografowie nie są zgodni co do pochodzenia słynnego pisarza – czy w jego żyłach płynęła tatarska krew? W artykule przedstawiono problematykę genealogii Henryka Sienkiewicza oraz wybrane wątki tatarskie zawarte w jego dziełach. Według A. Korzińskiej w *Hani* i *Selimie Mirzy* Sienkiewicz ukazał Tatarów jako wyznawców islamu, którzy zasymilowali się z Polakami. Natomiast w *Niewoli tatarskiej* przedstawił obraz islamu wrogiego, zaś samych Tatarów jako ludzi dzikich i bezwzględnych. W *Trylogii* niezwykle istotnymi postaciami byli Tatarzy: Tuhaj-bej oraz Azja Tuhajbejowicz. W dyskusji nad pochodzeniem H. Sienkiewicza istotne są wyniki badań genetycznych, jakie przeprowadził prawnuk noblisty – Bartłomiej Sienkiewicz, uczestniczący w projekcie Genographic.

Słowa kluczowe: genealogia, Henryk Sienkiewicz, niewola tatarska, Selim Mirza, Tatarzy, Trylogia.

EDYTA S. DZWONKOWSKA

Henryk Sienkiewicz – descendant of Tatars?

Abstract

Henryk Sienkiewicz, an epic writer, winner of the Noble Prize in Literature (1905), is widely celebrated for his masterly stories about some of the most turbulent events in Polish history. His biographers and literary scholars disagree over his family roots. Was he a scion of Tatars? The present article examines Sienkiewicz's genealogy and Tatar

⁵⁸ Tamże s. 41.

threads in his novels. A. Korzińska claims that *Hania i Selim* [*Hania and Selim*] tells a story of assimilated Tatars, whereas *Niewola Tatarska* [*Enslaved by Tatars*] shows them as ruthless savages. Two major protagonists in Sienkiewicz's famous *Trilogy*, Tuhaj-bej and Azja Tuhajbejowicz, are Tatars. Genetic research, conducted by the writer's great-grandson, Bartłomiej Sienkiewicz (Genographic Project), is an important contribution to the discussion on Henryk Sienkiewicz's descent.

Keywords: Henryk Sienkiewicz, Tatars, genealogy, Selim Mirza, Tatar slave trade, the Trilogy.